

„Вечито – Богдан Богдановић“ као путујући истраживачко-изложбени пројекат на постјугословенском простору – извор знања и инспирације за ново меморијално стваралаштво

Пројектом „Вечито – Богдан Богдановић“ руководи Центар за истраживање и валоризацију градитељског наслеђа „ВАМ“ из Београда који га активно развија кроз четири године истраживања, тематске изложбе и публикације. Покренут је од стране двочланог ауторског тима, историчарке уметности мр Маре Јанакове Грујић и фотографа Предрага Новаковића, данас повезује преко четрдесет „богданолога“ са ширег постјугословенског простора. Осим што повећава интересовање јавности за Богдановићево стваралаштво, пројекат подстиче експертску дискусију о даљим правцима проучавања и заштите његових дела, угрожених историјским ревизионизмом и вандалистичким испадима у појединим срединама. У њој су, под покровитељством руководиоца пројекта, учешће узели најкомпетентнији историографи, конзерватори и музеолози из република бивше СФРЈ у којима је Богдановић оставио дубок стваралачки траг.

Пројекат је зачет у јубиларној години једног века од рођења проф. арх. Богдана Богдановића (1922–2010), када је приређена исцрпна монографска изложба у Галерији Атријум Библиотеке града Београда. Привукла је пажњу многобројних грађана, стручњака и студената Универзитета у Београду. Недуго затим, изложба је почела да се приказује у културним установама градова у којима су очувани Богдановићеви архитектонско-скулптурални споменици, и то тако што је у сваком од њих, осим шире монографске поставке, приређена и додатна поставка посвећена локалном меморијалу. Изложба се, још исте године, нашла у Замку културе у Врњачкој Бањи (18.11 – 7.12.2022) потцртавајући меморијал Попину кроз едукативне радионице са децом и стручно-научну конференцију посвећену овом споменику, а одмах потом у Музеју Срема у Сремској Митровици (9–23.12.2022), где су исте врсте активности биле посвећене Спомен-гробљу у Сремској Митровици, граду који је те године обележавао 80 година од масовног стрељања жртава фашизма на месту које ће Богдановић после рата установити као меморијал. У наредној години предузета су нова гостовања и истражени су детаљно: Спомен-парк борбе и победе у Чачку (Народни музеј Чачак, 22.2 – 31.3.2023, изложбом је отворена манифестација „Престоница културе“ у овом музеју), Споменик Револуције у Власотинцу (Културни центар Власотинце, 18.5 – 1.6.2023), Споме-

Слика 1: Изложба *Вечито* поводом стогодишњице рођења Богдана Богдановића, Галерија Атријум Библиотеке града Београда, септембар–октобар 2022.

ник историји борбе за ослобођење Књажевца (Завичајни музеј Књажевца, 15.6 – 1.9.2023), Спомен-парк Јасиковац у Беранама (Полимски музеј, Црна Гора, 1 – 15.7.2023, изложбом је отворена манифестација „Беранско културно љето“) и Споменик почетку устанка у Белој Цркви (Док културе Библиотека „Политика“, 17–31. октобар 2023).

Главни, ретроспективни део изложбене поставке, од почетка чини двадесет монументалних кружних експоната посвећених сваком Богдановићевом меморијалу, велики панон са „личном картом“ Богдана Богдановића и његовог опуса (топографско-хронолошка мапа дела на простору СФРЈ, библиографија, попис досадашњих изложби), музеолошки део поставке са Богдановићевим публикацијама, предметима, цртежима, фототекама, хемеротекама и сл., и мултимедијални део са видео пројекцијом виртуелних посета сваког од Богдановићевих дела – са земље и из ваздуха. Изложбе увек прати високотиражни каталог, приређен у ћириличној и латиничној верзији, у коме је дат свеобухватан поглед на Богдановићево прегнуће и до сада најпрецизнији подаци о његовом животу и опусу. Према речима ауторке изложбе Јанакове Грујић, „изложба је базирана на двојном читању Богдановићевих меморијала. Концепт се заснива у премиси да на земљи егзистирају орнаментни записи, а са неба се виде симболичко-митски знакови. Оно што се види са земље припада 'истини о животу', а оно што се види са неба је 'истина о смрти'. Обе истине су упечатљиве и саопштене на уметнички прегнантан начин. Док се читање „са земље“ одвија у сложеној интеракцији споменик–посетилац–амбијент, кроз тродимензионалну прецепцију облика, читање „са неба“ је стилизовано и апстраховано, припадајући дводимензионалном цртежу изузетно јаке симболике

Слика 2: Зборник *Вечито* – Бојдан Бојдановић, књига 1, Београд 2024 (лево) и монографија *Спомен-парк Гаравице*, Бихаћ, 2024. (десно)

Година 2024. била је у потпуности фокусирана на истраживања и ревалоризацију Богдановићевог опуса у Босни и Херцеговини. Маршрута је кренула од Мостара и Партизанског спомен-гробља (Културни центар Мостар, 9.5 – 3.6.2024), преко Травника и његове Некрополе жртава фашизма (Завичајни музеј Травник и галерија Ех Ponto родне куће Иве Андрића, 5–30.6.2024) до Бихаћа и Спомен-парка „Гаравице“ (Музеј унско-санског кантона, 8–30. октобар 2024). Као својеврсна рекапитулација свега што је истражено и презентовано на овој маршрути, приређена је пригодна манифестација у Сарајеву током новембра месеца (Умјетничка галерија БиХ, 1–30. новембар 2024), која је, осим синтезне изложбене поставке, укључила и велики округли сто на тему „Богдан Богдановић у Босни и Херцеговини“, уметничке перформансе инспирисане овим ствараоцем, едукативне радионице за децу и промоције две публикације пројекта „Вечито – Богдан Богдановић“: прве књиге истоименог зборника радова и монографију *Спомен-парк Гаравице*.

У 2025. години пројекат „Вечито – Богдан Богдановић“ је истраживања усмерио на Северну Македонију и два Богдановићева споменика која ова држава баштини – Споменик палим борцима на Исару у Штипу и Могилу непобеђених у Прилепу, те су током јесени приређени резултати у виду нових поставки у ова два града (НУ Завод и музеј Штип – галерија Безистен, 19.9 – 7.10.2025; НУ Завод и музеј Прилеп – НУЦК „Марко Цепенков“, 9–28.10.2025). Синтезна поставка приређена је од 21. новембра у НУ „Завод и музеј“ Би-

REČ UREDNIKA	5	Bratislav Jevtović	193
Aleksandar Kadjević	9	BOGDANOVIĆEVA PRETROJENA KUĆA	
BOGDAN BOGDANOVIĆ,		Tatjana Mićević – Đurić	217
INŽENJER ARHITEKTURE – PROTOMAJSTOR (1922-2010):		JUČER, DANAS, SUTRA PARTIZANSKOG	
POVODOM PETNAEST GODINA OD SMRTI		SPOMEN-GROBLJA U MOSTARU	
Milena Milošević Mitić	23	Maida Garić	229
BOGDANOVIĆEV SPOMENIK U KNJAŽEVCU –		UVOD U KONZERVACIJU DJELA	
PRICA NEISPRIČANA DO KRAJA		BOGDANA BOGDANOVIĆA	
Ivana Cvetković Đorđe Stojić	71	Maksimilijan Doroslovački	239
MEMORIJALNI KOMPLEKSI BOGDANA BOGDANOVIĆA U		BOGDANOVIĆ: ISTRAŽIVANJA, PARAFRAZE, METODE	
LESKOVCU I VLASTOTNCU: DELA NEPROLAZNIH FORMI		Minja Pješčić	249
Adem Ado Softić	97	KAKO SMO GRADILI PARTIZANSKO.INFO, VIRTUELNI	
LIM PROTIĆE - KAMEN PAMTI		SVIJET BOGDANOVOG MOSTARSKOG SPOMENIKA	
Hajna Tucić	113	Ivan Ristić	259
ZAUSTAVLJENO VREME U KLEPSIDRI: PARTIZANSKO		PROTOMAJSTOROVE REČI	
SPOMEN-GROBLJE U MOSTARU KAO MEMORIJAL DRU-		Adrijana Škorić	265
GOG SVETSKOG RATA NA PROSTORU JUGOSLAVIJE I U		SPOMEN GROBLJE U SREMSKOJ MITROVICI	
SVETU – METAFIZIČKO ČITANJE KOMPLEKSA I ZNAČAJ		KONZERVACIJA I RESTAURACIJA 2012. GODINE	
Srđan Gavrilović	133	Ronald Panza	275
„SVE ŠTO VIDIMO JESTE I NIJE“ – PARTIZANSKO		U SJENI SKRIVENOG ZIGURATA ILI	
GROBLJE U MOSTARU		OKC ABRAŠEVIĆ I BOGDANOVIĆ U MOSTARU	
Dario Terzić	141	Mare Janakova Grujić	285
PODIJELJENI GRADOVI: GRAD ŽIVIH I GRAD MRTVIH		IGRA U UMETNIČKOM STVARANJU	
Vladimir Kulić	155	BOGDANA BOGDANOVIĆA	
BOGDAN BOGDANOVIĆ I PRIMENJENA		Senada Demirović Habibija Admir Kulinić	313
ANTROPOLOGIJA GRADA		OŽIVLJAVANJE PROŠLOSTI, KODIRANJE BUDUĆNOSTI:	
Aida Šarac Berbić	173	PARTIZANSKO SPOMEN-GROBLJE U MOSTARU	
DODATNE AKTIVNOSTI ZA MUZEJSKU PUBLIKU			
KAO METOD UČENJA O PROŠLOSTI			

Слика 3: Садржај прве књиге зборника *Вечито – Богдан Богдановић*, Београд, Центар ВАРМ, 2024.

тола. У овој години изашла је из штампе и друга књига мултидисциплинарног зборника о архитекте Богдану Богдановићу.

Посебан догађај у развоју пројекта „Вечито“ представља регионална монографска изложба *60 година Партизанског спомен-гробља у Мостару – Право на њејоу снова*, свечано отворена 25.09.2025. у Центру за културу Мостар, тачно на дан када је пре шест деценија био отворен и овај спомен-комплекс. Ауторке су мр Маре Јанакова Грујић и мр Миња Пјешчић, и посетиоци су је могли видети до 15.10.2025. године. Изразито савремено концептирана поставка, осим класичних зидних паноа и витринских експоната, обухвата и велики виртуелан простор доступан преко QR кодова. Детаљно је презентована иницијатива и историјат овог највећег мостарског, али и Богдановићевог споменика, као и живот споменика током 1960-их, 1970-их и 1980-их, кроз хемеротеке мостарског недељног листа „Слобода“. Другу половину галеријског простора ауторке су резервисале за оживљавање комплетног репертоара спомен-плоча на Партизанском гробљу, будући да су оне данас *ин ситиу* девастиране и разнесене. Посета изложбе је замишљена крајње мултимедијално и интерактивно – дуж целе поставке налазе се „станице“ (музичке, ликовне и поетске) на којима посетилац може да предахне слушајући музику везану за Партизанско, аудио запис палог борца-пилота Фрање

РЕЧ УРЕДНИКА	5	Mare Janakova Grujić	141
Aleksandar Radojević	7	SPOMENICI BOGDANA BOGDANOVIĆA NA FILMU	
BOGDAN BOGDANOVIĆ: Profesor koji se poštuje i pamti		Ronald Panza	171
Milan Popadić	13	IDEOLOGIJA TIŠINE - FILOZOFEME LJEPJE REVOLUCIJE	
SPOMEN-REKA (fragmenti/pritoke)		Gorana Lemajić	183
Amra Čusto	21	ISTORIJAT MEMORIJALNOG KOMPLEKSA	
BOGDANOVIĆEVI SPOMENICI U BOSNI I HERCEGOVINI: Pepcepcije		SPOMEN-GROBLJE U SREMSKOJ MITROVICI	
Robert Kepić, Amar Mehinagić	31	Dejan Mostarlic	205
STANJE DENDROFLORE NA PARTIZANSKOM NEKADA I SADA sa prijedlozima za njenu revitalizaciju		PRIKAZ: GORANA LEMAJIĆ, ISTORIJAT MEMORIJALNOG KOMPLEKSA SPOMEN-GROBLJE U SREMSKOJ MITROVICI, ŽRTVE I SEĆANJE	
Zoran Radonjić	47	Mirjana Slavković	213
SEĆAM SE		SPOMEN PARK POPINA: Interpretacija dela kao rezultat sveobuhvatnih istraživačkih aktivnosti	
NOVA ŠKOLA ARHITEKTURE 1972. DO 1974. NA ARHITEKTONSKOM FAKULTETU U BEOGRADU		Nenad Lajbenšperger	237
Radojica Džunić	59	ZAŠTITA I OBNOVA MEMORIJALA	
KAMENOREZAČKI ČASOSLOV - OD TEMAČKIH NJIVA I LIVADA DO NJUJORŠKOG MUZEJA MOMA		BOGDANA BOGDANOVIĆA U SRBIJI	
Milena Jokanović	97	Selena Seferović	255
BOGINJE SEĆANJA PUNE NEBA: PRIKAZ		PRIKAZ: IZLOŽBA „60 GODINA PARTIZANSKOG SPOMEN-GROBLJA – PRAVO NA LJEPOTU SNOVA“	
MONOGRAFIJE SPOMEN-PARK GARAVICE		Andrej Jovanović	261
Tatjana Mićević – Đurić	101	BOGDAN BOGDANOVIĆ: Mitski pejzaž i mitski crtež	
PRIKAZ: LIJEPO I DOBRO U „PRAVU NA LJEPOTU SNOVA“		Melina Sadiković	273
Milena Nedeljković	107	KA KONTINUITETU LJUDSKIH SJEĆANJA:	
PRIKAZ: MIRJANA SLAVKOVIĆ, MATEMATIKA SEĆANJA - SPOMEN-PARK POPINA		Socijalni i kulturni značaj Bogdana Bogdanovića u Bosni i Hercegovini i postjugoslovenskom prostoru (i šire)	
Adem Ado Softić	113	ZAKLJUČCI	309
LIM PROTIČE - KAMEN PAMTI (2)		PRVOG REGIONALNOG SAVJETOVANJA KONZERVATORA O DJELU BOGDANA BOGDANOVIĆA	

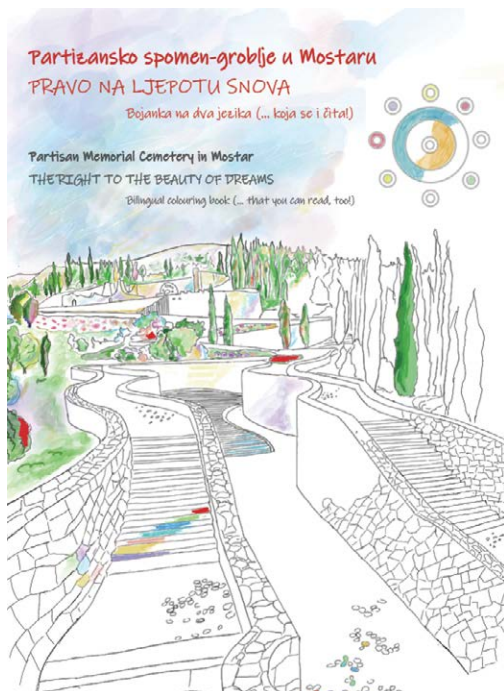
Слика 4: Садржај друге књиге зборника *Вечито – Богдан Богдановић*, Београд, Центар ВАР, 2025.

Интихара, читајући поезију инспирисану овим спомеником и његовим борцима, или пак разгледајући савремено ликовно стваралаштво у Мостару, БиХ, али и региону и изван њега, надахнуто овом темом. У оквиру поставке су емитована два филма: *Трећи башаљон* (1965, редитељ Суад Мркоњић, власништво Филмског центра Сарајево) и *Партизанско – ђоилед с неба* (2022, аутор Предраг Новаковић, власништво Центра ВАР), који су изузетно значајни документи за познавање изгледа овог меморијалног комплекса. На изложби се могла видети и оригинална дендро-флора са Партизанског спомен-гробља, која данас више не постоји *ин ситиу*, али која је у земљаним жардињерама галерије реконструисана и ревитализована. Изложба је дала и могућност да се премијерно погледа и бесплатно преузме е-монографија о идентитетима мостарских палих бораца под називом *Ми смо ријеч своју рекли* ауторке мр Миње Прешчић.

Званични каталог изложбе *60 година Партизанског гробља у Мостару – Право на љепоту снова* је истоимена интерактивна двојезична бојанка „која се и чита“, намењена деци и одраслима. Реч је о садржајној публикацији на 96 страна која на веома сликовит и информативан начин објашњава настанак и историјат овог споменика, као и његов живот од иницијативе до наших дана. Публикацију потписују ауторке изложбе, а рецензенти су:

Слика 5: Изложба 60 година Партизанској спомен-гробља у Мостару – Право на љепоту снова, Центар за културу Мостар, септембар–октобар 2025.

Слика 6: Кадар са отварања изложбе о Партизанском спомен-гробљу у Мостару (лево) и каталог изложбе (десно)

проф. др Татјана Мићевић Ђурић, историчарка Елма Хашимбеговић и ликовна уметница Јасмина Звонић.

Осим едукативног, пројекат „Вечито“ поседује и велики истраживачки значај јер отвара нове могућности за просуђивање Богдановићевог стваралаштва из мултидисциплинарног угла, поготово што су његови резултати широко доступни и транспарентно систематизовани. Отуд је вишеструко узоран и подстицајан за сва будућа истраживања меморијалне баштине на Западном Балкану као квалитетно испланиран и прецизно спроведен. Уз то, послужиће и као својеврсна инспирација за нове вајарске и архитектонске узлете на пољу меморијалног стваралаштва, у коме Богдановићев ауторитет није опао. Отуд је и оцена овог еманципаторског пројекта, подржаног од стране регионалне културне и експертске јавности, више него афирмативна. Такве су и његове перспективе, јер није планирано да се прекида, већ да дискурс знања о архитекти Богдановићу константно употпуњује.

др Александар Кадијевић